

Romy není možné chápat jako cizorodou skupinu obyvatel, ale jako plnohodnotnou součást společnosti, říká laureát Ceny Růženy Vackové Jan Ort

Doktorand historických věd se stal prvním laureátem nové ceny Filozofické fakulty UK. Oceněný byl za svou monografii *Facets of a Harmony: The Roma and Their Locatedness in Eastern Slovakia*, v níž se zaměřil na vztahy mezi Romy a Neromy na východním Slovensku.

Kniha vychází z jeho diplomové práce vedené dr. Helenou

Sadílkovou z Katedry středoevropských studií FF UK, která vyšla také v češtině pod názvem *Harmonie soužití: Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska*.

Jak jste se původně k romistice dostal?

O možnosti studovat romistiku na vysoké škole jsem se dozvěděl od učitele dějepisu na gymnáziu, který tehdy věnoval jednu hodinu stručnému představení historie a kultury Romů v České republice a zároveň nadnesl do diskuse některé otázky o společenské pozici Romů a její potenciální proměně. Jak jsme se k tématu vraceli, zaznívaly i otevřeně protiromské postoje, což mě dráždilo, ale nedovedl jsem na ně adekvátně reagovat, protože jsem o Romech vlastně nic nevěděl.

Když jsem pak začal studovat romistiku, ocitl jsem se v ročníku nejen s lidmi, kteří vyrůstali v sousedství Romů, ale především s Romy samotnými. Sdílení různých životních zkušeností v rámci tohoto pestrého kolektivu pro mě bylo důležitou součástí studia. Jako studenty nás to motivovalo k poznávání Romů především skrze kontakt s nimi samotnými. Tím se otočila má perspektiva vůči Romům, kteří tak vystoupili z pozice pasivních objektů nejen studia, ale šířeji i sociálně vědního výzkumu. Kromě toho, že mě toto nastavení studia dovedlo k mému dlouhodobému výzkumnému pobytu mezi Romy na východním Slovensku, troufnu si říct, že mě romistika dobře vybavila nástroji, jak takový výzkum zvládnout.

Můžete rozvést, v čem spočívá tato romistická průprava?

Pro mě byl zásadní právě důraz na sledování perspektivy a zkušenosti samotných Romů. Jako klíčový přitom chápu romistický důraz na zvládnutí romského jazyka, jenž se tak pro mě stal nejen předmětem výzkumu, ale především prostředkem k navazování vztahů a hlubšímu poznávání dalších aspektů sociálního života Romů. Zájem o jazyk nakonec poukazuje i na širší interdisciplinární přístup, který stojí v základu romistiky jako oboru. Ten se nakonec vepsal i do výsledné

podoby mé knihy, kterou lze sice v zásadě považovat za antropologickou, jedna kapitola se ale do velké míry opírá o historické prameny a jiná zase představuje sociolingvistickou analýzu.

Romistiku chápu jako obor, který pěstuje citlivost ke sledování různých perspektiv na vymezené téma, přičemž současně usiluje o jejich propojování. Z toho jsem ve svém výzkumu dost čerpal a myslím, že čerpám doteď, a to i ve vztahu k jiným výzkumným či šířeji společenským tématům.

Jan Ort během výzkumu
(foto: Daniel Ort)

Ve své publikaci jste se zaměřil na komunity Romů žijících na východním Slovensku, především ve vesnici s pseudonymem Jolany. Jakým způsobem se tamní komunita liší od zbytku Slovenska, případně i České republiky?

Těžko říct, nakolik se liší. Ve vesnici jsem se snažil sledovat každodenní povahu interetnických vztahů, respektive vztahů mezi Romy a jejich neromskými sousedy. Domnívám se přitom, že to, co jsem popsal, má širší platnost, a to nejen pro společenskou pozici Romů na Slovensku, ale obecněji pro situaci rasizovaných skupin obyvatel. Na druhé straně zdůrazňuji, že při sledování těchto témat je vždy nutné zohledňovat konkrétní lokálně a historicky specifické podmínky, z tohoto pohledu má tedy otázka odlišnosti velký význam.

Mnou sledovaná vesnice leží v severovýchodním cípu Slovenska, tedy v poměrně dost etnicky, jazykově i nábožensky různorodém regionu, který dlouhodobě čelil socio-ekonomické marginalizaci a vystěhovalectví. Dynamika marginalizace a probíhající demografické změny zde konkrétně vedla ke stárnutí populace na straně neromů a zvyšování podílu Romů na celkovém počtu místních obyvatel. Samotní místní obyvatelé na pozadí těchto procesů vyprávěli o „harmonickém“, případně „bezproblémovém, nekonfliktním soužití“ mezi Romy a neromy.

Z jejich perspektivy mělo být právě tohle charakteristikou, která činila dané místo odlišným a výjimečným. Příběh o „harmonickém soužití“ mě dráždil tím, že reprodukoval zakořeněný obraz Romů jako přirozeně problémových elementů a v silně paternalistickém jazyce vysvětloval absenci konfliktu jejich poměrně vysokou „civilizovanost“ – oproti předpokládané zaostalosti. Lákalo mě tedy podívat se na to, jak jsou tyto vztahy utvářeny v každodennosti, a to i z důvodu, že předchozí studie o Romech na Slovensku se soustředily především na situaci Romů ve zřetelně segregovaných východoslovenských osadách.

Monografie vám vyšla v angličtině i češtině, díky čemuž se může snadno dostat k široké veřejnosti v Česku i zahraničí. Co byste si přál, aby si čtenáři z knihy především odnesli?

Za sebe bych vypíchl tři základní momenty, které pro širší společenskou diskusi vnímám jako důležité. Zaprvé, knihu chápu jako výpověď o protiromském rasismu a jeho silné zakořeněnosti ve společnosti. Ukazuje přitom na jeho každodenní rovinu, kdy se nejedná nutně o viditelné a explicitní projevy diskriminace, stereotypů a předsudků. Uvažování o Romech nejen jako o odlišných, ale v dehumanizujících termínech i jako přirozeně zaostalých, hloupých, nebezpečných, případně temperamentních a impulzivních, se zde vepisuje do celkové struktury socio-ekonomických vztahů, jejich distribuci v prostoru, užívaného jazyka, ale nakonec i do způsobu jakým o sobě uvažují Romové samotní.

Na druhé straně současně rozporuje představu o Romech jako jakési vně stojící skupině obyvatel, naopak je představuje jako integrální součást společnosti. Jde mi tedy o určité rozšíření imaginace směrem od chápání Romů jako evropských „věčně druhých“ k přiznání jejich společenského přináležení. Jedná se tak o otočení logiky, ve které nevnímám Romy jako apriori cizí a odlišnou skupinu obyvatel.

S tím souvisí i třetí důležitý bod, totiž že Romy není možné chápat jako pasivní oběti strukturálního rasismu, ale jako svébytné aktéry, kteří jsou schopni na projevy strukturálních nerovností kreativně reagovat a čelit jim. Právě do tohoto prostoru je nakonec zasazena celá kniha, která sleduje primárně aktérství samotných Romů.

Myslíte si, že se vnímání romské kultury v posledních letech mění, nebo spíš stagnuje?

Já pevně věřím, že se povědomí o romské kultuře rozšiřuje a Romové již nejsou vnímáni pouze jako přirozeně nadaní muzikanti. Zde je možné upozornit na rozmach romské literatury, která má v česko-slovenském prostoru poměrně dlouhou tradici a v poslední době se dostává čím dál více do povědomí širší veřejnosti. Kromě činnosti nakladatelství Kher je na místě připomenout především Patrika Bangu, čerstvého držitele ceny Magnesia Litera v kategorii debut roku za knihu *Skutečná cesta ven* (Host). Kromě knihy Patrika Bangy vyšla nedávno například i autobiografie jeho bratra Radka nebo *Den byl pro mě krátkej: Paměti hrdé Romky* od Olgy Fečové.

Mimo literaturu u nás funguje například umělecké sdružení AraArt a další dílčí romská umělecká uskupení či jednotliví umělci a umělkyně, kteří svébytnou zkušenost zprostředkovávají a poukazují na nerovné společenské postavení Romů. V nedávné době pak byla jmenována historicky první vládní zmocněnkyně pro záležitosti romské menšiny Lucie Fuková a romští studenti a studentky byli na základě vlastní iniciativy přijati současným panem prezidentem na Pražském hradě. V posledních letech se podařilo dotáhnout odkoupení a zbourání prasečáku v Letech u Písku, který stál na místě původního koncentračního tábora pro Romy. S tím je spojené i budování nového památníku holokaustu Romů a Sintů. Těch aktivit a konkrétních posunů je tedy celá řada a odhodlání samotných Romů dávat o sobě vědět a vnášet do společenské diskuse svoji perspektivu, je vysoké.

Na druhé straně si nejsem jistý nakolik se posouvá perspektiva, ze které je obecně nahlíženo na nerovné postavení Romů. Mám totiž dojem, že se velmi často vyzdvihují příběhy Romů a Romek, kteří dosáhli určitého společenského úspěchu a vzdělání. Ti jsou pak chápáni jako příklady „úspěšné integrace“, skrze které má být narušena populární představa o „nepřizpůsobivých Cikánech“. Sám si mnoha těchto lidí také vážím a jejich životní zkušenost nechci nijak znevažovat. Přijde mi ale, že se přitakává logice, dle které si Romové musí plnohodnotné místo ve společnosti nejdříve zasloužit.

V minulosti se v České republice vedly debaty o zavedení romštiny jako volitelného předmětu na základních a středních školách, nápad se však uchytil jen na některých. Je situace na Slovensku jiná?

Pokud vím, tak v České republice se výuka romštiny netýká

žádné základní školy a jen několika středních. Na Slovensku je to vedle několika středních škol případ i dvou základních, kde se romština vyučuje nikoliv jako volitelný předmět, ale je plnou součástí vzdělávacích osnov. V těchto výjimečných případech, kde se romština v nějaké formě vyučuje, se jedná vesměs o prosazení iniciativy zdola – od lidí samotných, a ne o výsledek systematictější politiky shora.

Mohl by romský jazyk bez institucionální podpory vymizet?

Bez institucionální podpory by vymizet mohl, ale jestli a kdy se to stane, je těžké odhadovat. Současně je ale otázkou, co to znamená, že jazyk vymizí. Ze sociolingvistických výzkumů víme, že v České republice se romský jazyk stále méně předává a užívá v rámci samotných romských rodin. Před necelými patnácti lety to byla asi třetina romských dětí, jež vykazovaly aktivní kompetenci v romštině.

Pak je tu ale olašský dialekt romštiny, který se těší v podstatě plné vitalitě v mezigeneračním přenosu. Obecně vitálnější je potom romština mezi Romy na Slovensku, především v jeho východní části. V propojujícím se mezinárodním politickém hnutí romštinu používají Romové i v komunikaci s Romy z jiných evropských zemí. Vedle užívání jazyka mezi samotnými Romy ale probíhá širší kultivace jazyka, vytváření slovníků, jazyková standardizace, rozšiřování užívání romštiny do nových společenských kontextů. Část romské literatury také vychází v romštině.

V tomto ohledu je institucionální podpora velmi důležitá a je spojena právě s romistikou na Filozofické fakultě. Ta se sice zdaleka nezabývá pouze jazykem, je ale klíčovou institucí věnující se dlouhodobě a systematicky nejen zaznamenávání, popisu, standardizaci a výuce romštiny, ale i různým sociolingvistickým výzkumům. Bez takové institucionálně ukotvené komplexní znalosti romštiny, kontextů jejího užívání, ale i postojů mluvčích i nemluvčích romštiny mezi Romy je případná systémovější podpora tohoto unikátního jazyka jen

těžko představitelná.

Jste také členem redakce časopisu Romano džaniben. Čím se časopis zabývá?

Jde o odborný romistický časopis, který vychází dvakrát ročně. Kromě odborných studií z různých vědních disciplín do něj zařazujeme i část, která pomocí rozmanitých textových žánrů i obrazových příloh představuje širší aspekty kulturně-spoločenského života Romů. Snažíme se dávat prostor Romům samotným a pravidelně zařazujeme rozhovory a jiné texty v romštině. Chceme, aby texty zůstaly co nejvíce dostupné tuzemským čtenářům, všechny texty tedy jinak vychází v češtině nebo slovenštině. Volbou témat a zastoupením autorů ale usilujeme o mezinárodní přesah, a tak v poslední době vyšlo například tematické dvojčíslo věnované Romům v Latinské Americe a na příští rok chystáme číslo o Romech v Rumunsku.

Jakému tématu se věnujete v rámci svého doktorského studia?

V současné době se snažím dopsat disertaci, která se zaměřuje na aktérství Romů v kontextu politik vůči „občanům cikánského původu“ v komunistickém Československu. Konkrétně mě zajímá praxe takzvané „rozptylové politiky“, jež v šedesátých letech usilovala o řízené přesídlení Romů především z východního Slovenska do českých zemí a jejich rozmístění v jednotlivých okresech. Tím mělo být dosaženo jednak „likvidace“ značné

části východoslovenských „cikánských osad“, ale obecněji i „nežádoucích cikánských soustředění“, dále potom kontroly pohybu Romů, kteří v té době ve velkém počtu jako pracovní migranti cestovali mezi oběma částmi tehdejšího Československa. Celkově šlo o vyvrcholení snah komunistického režimu o úplnou asimilaci „cikánů“, respektive centrálně řízený pokus o „komplexní řešení cikánské otázky“.

Mgr. Jan Ort absolvoval bakalářské i magisterské studium romistiky na FF UK. Kromě toho studoval také magisterský program obecné antropologie na Fakultě humanitních studií UK. V současné době dokončuje pod vedením dr. Heleny Sadílkové z Katedry středoevropských studií FF UK doktorské studium se zaměřením na aktérství Romů v kontextu sociálně-inženýrských politik komunistického režimu v Československu.

Michal Otáhal